

ГІПОТЕЗИ

Олександр Ільїн

●

ПАКТ «КАТЕРИНА ІІ – ЙОСИФ ІІ» ТА «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Прочитавши статтю шосткинського краєзнавця Віктора Терлецького «Данило Туптало — переписувач «Слова о полку Ігоревім»?»¹ і чувши про скептичне ставлення в деяких наукових колах до написання «Слова» в 12 столітті, подумалось, а чому б не висунути гіпотезу про авторство Данила Туптала. Адже літературним талантом його Бог не обділив. При читанні «Слова», в око впадає багато недоречностей. Відразу довелось відкинути свою гіпотезу, оскільки написав «Слово» не тільки не чернець, але навіть не християнин. І це в той час, коли література на Русі творилася на 99% у монастирях. Отже, на достовірність «Слова» залишається всього 1%. Жодного разу у творі не згадується Бог, а біс згаданий і до десятка разів — язичеські боги: Даждьбог, Велес, Стрибог, Хорс та інші. Пересічний православний без молитви не починає обіду, а тут таку святу справу, як заклик до об'єднання та рятування Русі, починають і закінчують, не згадавши про Бога. Звісно, не має нічого страшного в тому, що автор «Слова» — язичник, хоча він здобув гарну освіту, яка була на той час суто християнською. Нехай автор — дисидент 12 століття. Але чому тоді він використовує слово «поганий» в сучасному смислі «кепський»? У ті часи воно означало «язичеський». Не міг же автор пов'язувати клятих ворогів зі своєю релігією. Очевидно, що він був атеїстом. А вперше на Русі освічена людина могла бути атеїстом лише в добу Просвітництва. Крім того, щоб дійти з 12 до 18 століття, твір мав бути кілька разів переписаний ченцями, сам першовідкривач «Слова» О. Мусін-Пушкін казав, що знайдений ним список був 15—16 століть. Звісно, ченці при переписуванні імена язичеських богів замінили б просто на ім'я Бога, оскільки навіть згадувати їх було гріхом.

Хочемо спинитися на ще одному сумнівному моменті, який штучно введений у канву твору — місцевість Тмутаракань: «...и Сурожу, и Корсуню, и тебе, Тматороканский идол!». Розуміємо, що в Корсуні христивсь Володимир Святий, але яке відношення до Русі має Сурож? Однак, якщо зробити ланцюжок Севастополь — Судак — Тамань, то все стає логічним — південний кордон Росії кінця 18 століття. Просто дивує, що навіть нині поважні історики вперто розташовують Тмутараканське князівство на березі Таманського півострова. Історичний досвід давніх греків, римлян, візантійців, генуезців вказує на те, що тут на межі з Диким полем не могло бути значних державних утворень, а були окремі міцні фортеці. Боспорське царство — це виняток, що підтверджує правило. А можливо, вигляд Боспорського царства на сучас-

них мапах — це породження легенди про Тмутараканське князівство? Припустимо, на Тамані був форпост Київської Русі, хоча логічніше з економічної та політичної точки зору було б його мати в районі Очакова, але, щоб підтримувати життєдіяльність князівства, необхідно панувати на Чорному морі, як давні греки, римляни... Після князя Володимира щось не чути на Русі, тим паче в суходільному Чернігівському князівстві, про морські походи. І тепер серйозно сприймають слова київських бояр про наміри князя Ігоря: «...добыть города Тмутороканя или испить шлемом Дона». Через 500 років після цих подій російські воєначальники В. Голіцин і Х. Мініх під час походів до Криму відстань втричі меншу подолали, втративши половину війська. Необхідно покінчити з вірою у старі міфи: потрібно шукати Тмутаракань на межі Чернігівського князівства і Дикого поля. А тут ще майже одночасно зі «Словом» знаходять тмутараканський камінь, на якому вирізьблено напис, що князь Гліб у 1068 році виміряв ширину Керченської протоки в 14000 сажнів. Хіба не очевидно, що це відверта фальсифікація. В II столітті відстань вимірювали в днях ходу; сажень лише з'явився і ще не був сталою і поширеною одиницею довжини, точні еталони довжини були потрібні тільки при будівництві кам'яних церков, але там використовували грецький фут.² Думка виміряти ширину протоки, як і довжину меридіана могла зародитися в людини 18 століття, а ні в якому разі не II століття. А хто стояв біля витоків тмутараканського міфу? Граф О.Мусін-Пушкін видав у 1794 році працю «Исторические исследования о местоположении Тмутараканского княжества». Схоже, що «Слово» і тмутараканський камінь є ланками одного ланцюжка — добре задуваного, тонко розпрацьованого і вміло втіленого в життя плану. А хто в тогочасній Росії міг розробити такий хитромудрий план? Відповідь одна — імператриця Катерина II. Саме в цей час вона цікавиться мовознавством, та історією, причому давньоруською, пише історичні п'єси «Рюрик» і «Олег». Історик-белетрист К. Валішевський пише: «В период 1783—1785, год она с особенною страстью отдавалась изысканиям, за которые берутся обыкновенно ученые громадной специальной подготовкой; А после смерти Ланского в 1784 году она ушла в них с головою; она искала в них утешение в своем горе». «Ея «Записки касательно Российской истории»-, печатавшися в «Собеседнике» почти безумные по смелости».⁴ У цей час у Петербурзі створюється історичний гурток з людей із найближчого оточення імператриці: О. Мусіна-Пушкіна, І. Єлагіна, І. Болтина.⁵ Їхні наукові інтереси — спільні із зацікавленнями Катерини II: печерне-слов'янофільтство, мовознавство та історія Київської Русі. Імператриця писала: «Я собрала множество сведений о древних славянах и вскоре буду иметь возможность доказать, что они дали название большинству; рек, гор, долин, округов и областей во Франции, Испании, Шотландии и других местах».⁶ А, принагідно І.Єлагін, вважається родоначальником печерного слов'янофільтства Катерина II видала в 1793 році «Родословник» давньоруських князів, де згадувала про похід князя Ігоря Святославовича. І в той самий час він був описаний І. Єлагінін в «Опытах повествования о России». Щось занадто багато дивних збігів, але одне з певністю можна сказати, що імператриця стояла на чолі цього гуртка і спрямовувала його діяльність.

Загадковою є подорож Катерини II в 1787 році до Криму. Дивно, що, в той вже раціональний час так незручно складено маршрут подорожі. Спочатку планувалося їхати «до Смоленска, оттуда на судах (Дніпром) до Нового Койдака».⁷ Але імператриця після Смоленська поїхала непрохідними, крім зими, болотами та лісами Брянщини до Новгород-Сіверського. Тому подорож розпочали в розпал січневих морозів, але через це довелося ще 2 місяці в Києві очікувати вивільнення Дніпра від льоду, щоб продовжувати подорож водою. Все це збільшило

час подорожі майже удвічі. Мали бути дуже вагомі причини, щоб постаріла імператриця наважилася на такий важкий маршрут. Це можна пояснити лише одним — Катерина II хотіла обов'язково відвідати Новгород-Сіверський, Чернігів і Київ. Чому так необхідно було їй побувати в Новгороді-Сіверському? Це непримітне, провінційне містечко давно привертало увагу імператриці. Раптом у 1782 році воно стає центром Новгород-Сіверського намісництва. Те, що близький Глухів не став центром, можна якось пояснити — Катерина II хоче перетворити гетьманську столицю в заштатне містечко, але є поруч багатий та велелюдний Стародуб. У такій же суперечці між Ніжином і Черніговом перемагає друге місто, хоча всі економічні та географічні переваги на боці першого, але Чернігів — значний центр Київської Русі, де зберігаються архітектурні пам'ятки цієї доби. У царській Росії, як і в радянській, нічого не робилося просто так: ідеологія важила більше, ніж економіка. Катерина II добре знала славу історію Новгород-Сіверського за часів Київської Русі, через це він і став центром намісництва.

Висунемо таку версію. Катерині вкрай необхідний був союз з Австрією для спільної війни з Туреччиною і для поділу Польщі. Для успіху переговорів з австрійським імператором Йосифом II, дуже чутливою і освіченою людиною, організують подорож до Криму з відповідними акцентами: Новгород-Сіверський, Чернігів, Київ, Херсон, Севастополь. Для зміцнення позицій на переговорах потрібний був такий високохудожній літературний твір, який би показав, що, по-перше, Російська імперія — не набагато молодша за Священну Римську, а руська культура в 12 столітті була дуже високого гатунку; по-друге, кордони Російської імперії історично справедливі. Похід маловідомого князя Ігоря Святославовича це — чудовий сюжет як для ідеологічної, так і для дипломатичної гри. Великоруські князі з Курська, Рильська, Трубчевська, Путивля, Новгорода (хто там з австрійців буде особливо розбиратися з якого) пішли в похід проти невірних половців без допомоги українських і білоруських князів, та були розбиті.

Робимо висновок — Російська імперія зможе розбити невірних турків, лише будучи єдиною, приєднавши всю Україну і Білорусь. Тому Катерина II поїхала до Новгород-Сіверського з символу, на її думку, 600-літнього роз'єднання російського народу, зворушливо оглядає разом з австрійським послом Кобленцлем місця, звідки рушив у похід на Донець князь Ігор. Чи не в кінці 18 і на початку 19 століть Донець став називатися Сіверським? Можливо, вона, як О. Герцен і М. Огарьов, на деснянських пагорбах дає клятву об'єднати Росію.

При читанні «Слова» виникає безліч питань. Чому такий знавець історії й оспівувач слави давньоруської зброї, як автор «Слова», не згадав про Царгород, про щит князя Олега на його воротах? А за нашою версією все зрозуміло: при всьому великому бажанні Катерини приєднати до Росії Стамбул, вона чудово розуміла, що це поки нереально і непотрібно зайвий раз дратувати австрійців. Читаючи «Слово», зримо бачимо майбутні кордони Російської імперії, про південні ми вже міркували. Навіть щирий український, патріот не повірить, що галицький князь Ярослав Осмомисл «затворив Дунаю ворота». Російський історик Л. Гумільов довів, що Ярослав Осмомисл був слабким князем, який не міг впоратися з власними боярами.⁸ А як принадно було б для Катерини володіти Ізмаїлом і контролювати Дунай! Далі йде у творі чіткий природний кордон — Карпатські гори: «подпер горы Венгерские своими железными полками». Хоча Австрія вже захопила Галичину, але Катерина не змирилася з цим. В. Ключевський писав: «Рассказывали, что при первом разделе Екатерина плакала об этой уступке; 21 год спустя, при втором разделе, она спокойно говорила, что

«со временем надобно выменять у императора Галицию, она ему не-кстати».⁹ Відтак Росії належить Волинь, тут знову стикаються інтереси Австрії та Росії, тому кордони можна поки чітко не окреслювати: це — ще справа переговорів. Далі йде Литва, яку підкорили галицько-волинські князі. Тут, на наш погляд, дається орієнтир кордону — місто Гродно: «...трубы трубят городенские». Хоча Д. Лихачов пояснює слово «городенські» як міські.¹⁰ Можливо, автором в це слово спеціально закладена двозначність. Чому автор «Слова» не звертається до смоленських чи новгородських князів? Допомога смоленських князів набагато реальніша ніж полоцьких, оскільки Полоцька земля давно фактично відокремилась від Русі. З нашої точки зору все зрозуміло: Смоленщиною і Новгородщиною не проходили навіть тогочасні кордони Російської імперії. Катерина II була задоволена, що її план цілком здійснився. Тільки цим можна пояснити побудову за її наказом в Новгороді-Сіверському величнього Спасо-Преображенського собору за проектом самого Д. Кваренгі. Цей собор справді можна вважати пам'ятником «Слову о полку Ігоревім». Просто містично, але в соборі буде розміщено музей «Слова». Ми вже вище фактично сказали про автора: сама Катерина II у прозі написала «Слово», принаймні склала його сюжет, а переклав на поетичну мову, можливо, Іполит Богданович. Дуже він підходить до цього: чудовий поет, українець, масон, знавець історії та фольклору, в 80-і роки близький до імператриці, на її замовлення переробив російські прислів'я, збірку яких видав в 1785 році. І. Богдановича його сучасники вважали генієм.

Мабуть, не випадково, в 1783 році за наказом імператриці утворюється Російська Академія — потужний лінгвістичний центр. Ось там і треба шукати перекладачів «Слова» на давньоруську мову.

Коли ця стаття писалась, автор спеціально не знайомився з переказами поглядів іноземних скептиків Мазона і Вайана,¹¹ з цікавою статтею О. Зиміна,¹² щоб не переспівувати чужі думки. Вкрай присмно було авторові виявити підтвердження його міркування про існування пакту «Катерина II — Йосиф II». У записках О. Храповицького за 21 липня 1787 року читаємо: «Есть секретная конвенция между Императором и нами о взаимной гарантии владений... Говорено о Словене, сочинении Иполита Богдановича».¹² Можливо, невідповідно поєднані тут пакт і І. Богданович. Все ж таки «Слово о полку Ігоревім» — це унікальна в історії літератури пам'ятка, яка безпосередньо вплинула на долю багатьох держав і народів.

Джерела та література:

- 1 Терлецький В. Данило Туптало — переписувач «Слова о полку Ігоревім»? // Глухівщина. — 1996. — № 14. — С. 4.
- 2 Большаков Л. Н. Метрическая основа в построении плана черниговского Спасского собора. — В кн.: Чернигов и его округа в IX—XIII в.в. — К., 1988. — С. 181.
- 3 Валишевский К. Роман императрицы Екатерина II. — М., 1990. — С. 448.
- 4 Там же. — С. 456.
- 5 Козлов В. П. К истории «Слова о полку Игореве» в конце XVIII в. // Исследования «Слова о полку Игореве». — Л., 1986. — С. 161.
- 6 Валишевский К. Вказ. праця. — С. 449.
- 7 Добровольский П. М. Путешествие императрицы Екатерины II через Черниговский край // Труды черниговской губернской архивной комиссии. — 1903. — С. 37.
- 8 Гумилев Л. Н. Может ли произведение изящной словесности быть историческим источником//Русская литература. — 1972. — № 1. — С. 73—82.
- 9 Ключевский В. О. Сочинения. — М., 1958. — Т. 5. — С. 60.
- 10 Лихачев Д. С. Объяснительный перевод «Слова о полку Игореве» // Слово о полку Игореве. — М., 1983. — С. 181.
- 11 Див. Орлов А. С. Слово о полку Игореве. — М., 1946. — С. 206—213; Лихачев Д.С. «Слово о полку Игореве» — героический пролог русской литературы. — Л., 1967.
- 12 Зимин А. Когда было написано «Слово»? // Вопросы литературы. — 1967. — № 3. — С. 135—152.